Συσσώρευση, κοινωνικές αντιθέσεις και κοινωνικός μετασχηματισμός

Ηλίας Ι Νικολόπουλος
Καθηγητής της Οικονομικής της Διοίκησης,
πρώην αντιπρόεδρος του ΤΕΙ Χαλκίδας.
Μέλος του Δ.Σ. του ΜΑ.ΧΩ.Μ.Ε.

Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 ήρθε να καταδείξει, μετά από μια σειρά χρηματοοικονομικών κρίσεων[1], τα γενικότερα αδιέξοδα που αντιμετωπίζει το κεφαλαιοκρατικό σύστημα διεθνώς. Η μετατροπή, μάλιστα, της χρηματοπιστωτικής κρίσης, με τη μεταφορά δημόσιων πόρων στις τράπεζες για τη διάσωσή τους, σε δημοσιονομική, πιστοποιεί την κρίση του κυρίαρχου συστήματος που έχει προσλάβει, πλέον, συστημικά χαρακτηριστικά.

Η μετατόπιση του κέντρου βάρους της παραγωγής και της συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ασία και σε άλλες αναδυόμενες οικονομικά περιοχές του πλανήτη έχει άμεσες και σοβαρές επιπτώσεις στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Το γεγονός αυτό προκαλεί την αποβιομηχάνιση των εξελιγμένων κεφαλαιοκρατικά χωρών και την επικράτηση σε αυτές του χρηματιστικού και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου.

Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Λουξεμβούργου το οποίο, όπως αναφέρει η εφημερίδα *Le Monde*, ενώ ήταν από τα παλαιότερα και ισχυρότερα κέντρα σιδηροβιομηχανίας, μετεξελίχθηκε τα τελευταία τριάντα χρόνια σε διεθνές χρηματοπιστωτικό κέντρο, το δεύτερο μετά από εκείνο της Νέας Υόρκης και πριν από το αντίστοιχο του Λονδίνου, με εξειδίκευση στη φοροδιαφυγή των πολυεθνικών επιχειρήσεων και τις συναφείς χρηματοοικονομικές δραστηριότητες, όπως ειδικά νομικά, λογιστικά κ.ά. γραφεία και επιχειρήσεις[2]. Δεν είναι τυχαίο ότι και μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις έχουν επιλέξει τα τελευταία χρόνια ως έδρα τους το Λουξεμβούργο.

Η μεταφορά της αναπτυξιακής διαδικασίας και της παραγωγής υπεραξίας, κυρίως, στις αναδυόμενες οικονομικά περιοχές της πρώην περιφέρειας, σηματοδοτεί το τέλος της αποκλειστικής ηγεμονίας του δυτικού κόσμου και την αφετηρία της παρακμής του[3]. Οι εξελίξεις αυτές εντείνουν την κρίση του εξελιγμένου κεφαλαιοκρατικά κόσμου (Η.Π.Α., Ε.Ε., Ιαπωνία) με αποτέλεσμα να δοκιμάζονται ιδιαίτερα οι πιο αδύνατες οικονομικά περιοχές του, όπως οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου. Στο πλαίσιο αυτό επιδεινώνονται οι σχέσεις ανάμεσα στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου και του ευρωπαϊκού Βορρά, διότι οι χώρες που τον απαρτίζουν, με επικεφαλής τη Γερμανία, επιχειρούν να μεταφέρουν το κόστος της διεθνούς κρίσης και του εντεινόμενου

[1] Βλ. Ηλίας Νικολόπουλος, Σταυριανή Σπυριούνη, *Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις. Οικονομία και θεσμοί την εποχή της παγκοσμιοποίησης,* εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008, σ.89-117.
[2] Βλ. σχετικά Anne Michel, "Le Luxembourg, plaque tournante de l' evasion fiscale", εφημερίδα *Le Monde,* 7 Νοεμβρίου 2014.
[3] Βλ. Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, «Κρίση, παραγωγική ανασυγκρότηση και ανατροπή», *Η Εφημερίδα των Συντακτών,* 3 Απριλίου 2013, σ.8.

ανταγωνισμού μεταξύ των διαφόρων κέντρων οικονομικής δύναμης στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου.

Αξίζει να επισημανθεί σχετικά ότι στο πλαίσιο της δομικής αυτής κρίσης ακόμη και ισχυρές οικονομικά χώρες, όπως η Γαλλία και η Ιταλία, δοκιμάζονται σοβαρά διότι αποβιομηχανοποιούνται με γρήγορους ρυθμούς. Έτσι, όπως αναφέρει η εφημερίδα *Le Monde,* από το 2000 η συμμετοχή της Γερμανίας στη βιομηχανική προστιθέμενη αξία της Ευρωζώνης ανήλθε από το 36% στο 40% ενώ της Γαλλίας μειώθηκε από το 17% στο 15%. Ιδιαίτερα τα τελευταία 10 χρόνια η βιομηχανική παραγωγή στη Γαλλία υποχώρησε 10% ενώ στη Γερμανία αυξήθηκε 12%. Στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου τα τελευταία δέκα χρόνια η βιομηχανική παραγωγή μειώθηκε στην Ελλάδα 30%, στην Ισπανία 24%, στην Ιταλία 20% και στην Πορτογαλία 13%. Αντίθετα, σε χώρες που ελέγχονται από το γερμανικό κεφάλαιο και βρίσκονται στα ανατολικά και νότια της Γερμανίας διαμορφώνεται, με άξονα τη γερμανική οικονομία, ένας βιομηχανικός πόλος με αυξανόμενη βιομηχανική δραστηριότητα. Έτσι, τα τελευταία 10 χρόνια η βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε στην Αυστρία 24%, στη Σλοβακία 77%, στη Πολωνία 60%, στη Ρουμανία 48%, στην Ουγγαρία 28% και στην Τσεχία 21%. Διευκρινίζεται ότι η βιομηχανική αυτή ανάκαμψη των πρώην χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» οφείλεται, εκτός από την επιρροή του γερμανικού κεφαλαίου, στο χαμηλό κόστος παραγωγής και στην ουσιαστική δημόσια βοήθεια από τα κράτη των αντολικοευρωπαϊκών αυτών χωρών[4].

Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και η καθιέρωση του ενιαίου νομίσματος οδηγούν στη συγκέντρωση της βιομηχανικής παραγωγής σε ορισμένες χώρες, οι οποίες βρίσκονται στη γερμανική επιρροή, διαθέτουν χαμηλό κόστος παραγωγής και εφαρμόζουν ειδικές ρυθμίσεις και ιδιαίτερα πλεονεκτικά φορολογικά συστήματα. Συνεπώς, τα ζητήματα που σχετίζονται με την ευρωζώνη και το ευρώ πρέπει να προσεγγίζονται και να αντιμετωπίζονται στη χώρα μας με ιδιαίτερη προσοχή και να μην φετιχοποιούνται διότι το διακύβευμα τόσο για την οικονομία μας όσο και για τους εργαζόμενους είναι περισσότερο από κρίσιμο και σοβαρό.

Ποιες είναι, όμως, οι βαθύτερες αιτίες οι οποίες οδήγησαν στη σημερινή δομική κρίση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος;

Οι αιτίες αυτές πρέπει να αναζητηθούν, κυρίως, στους παράγοντες, οι οποίοι συνέτειναν στην αντικατάσταση του φορντικού-κεϊνσιανού πρότυπου συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου από το νεοφιλελεύθερο πρότυπο στη δεκαετία του 1970, οπότε εγκαταλείφθηκε από την άρχουσα τάξη η στρατηγική του ταξικού συμβιβασμού και εγκαινιάστηκε κατά των εργαζομένων μια επιθετική στρατηγική η οποία αποτελεί συστατικό στοιχείο του νέου καθεστώτος συσσώρευσης του κεφαλαίου με αποτέλεσμα ο κυρίαρχος κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός να γνωρίζει τα τελευταία χρόνια μεγάλης κλίμακας αλλαγές σε όλα τα επίπεδα του. Στο επίπεδο της οικονομίας, ειδικότερα, οι αλλαγές αυτές χαρακτηρίζονται, κυρίως, από την

[4] Βλ. Denis Cosnard, "L'industrie française en voie de marginalisation", εφημερίδα *Le Monde,* 8 Νοεμβρίου 2014.

τάση διεθνοποίησης της παραγωγής σε συνθήκες, όμως, κυριαρχίας του χρηματιστικού κεφαλαίου[5].

Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι η σημερινή διεθνής δομική κρίση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος με την επιβολή από τις κυρίαρχες τάξεις *του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου* μετέτρεψε την αντίθεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία σε ανοιχτό κοινωνικό πόλεμο κατά των δυνάμεων της εργασίας. Ένας πόλεμος που εντείνεται και βαθαίνει όλο και περισσότερο με τη συνεχή αποδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων, την κατεδάφιση του κράτους πρόνοιας και την όλο και μεγαλύτερη μεταφορά πόρων από το δημόσιο τομέα στον ιδιωτικό, οδηγώντας με γρήγορους ρυθμούς στην κοινωνία του ενός τετάρτου. Ήδη, το πρόβλημα της ανεργίας έχει προσλάβει τρομακτικές διαστάσεις, ιδιαίτερα στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, με επακόλουθο μεγάλα τμήματα των ενδιάμεσων κοινωνικών στρωμάτων και του εργασιακού δυναμικού να περιθωριοποιούνται κοινωνικά. Συνεπώς πρόκειται για μία κρίση που έχει προσλάβει γενικευμένο δομικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η αντιμετώπισή της με συμβατικό τρόπο, όπως μιας συνηθισμένης περιοδικής κυκλικής κρίσης.

Ο κυριότερος παράγοντας που οδήγησε στη σημερινή δομική κρίση πρέπει να αναζητηθεί στην *πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους* η οποία χαρακτηρίζει και προσδιορίζει τη λειτουργία και την εξέλιξη του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, όπως έχει αναλύσει ο Marx στο *Κεφάλαιο*, χαρακτηρίζεται από την *αυξανόμενη οργανική σύνθεση του κεφαλαίου,* η οποία συνδέεται με μια όλο και μεγαλύτερη, αναλογικά, χρήση του *σταθερού* του τμήματος σε σχέση με το *μεταβλητό* του τμήμα. Με την εξέλιξη, δηλαδή του κεφαλαιοκρατικού συστήματος μεταβάλλεται δραστικά η σχέση ανάμεσα στη *νεκρή* και τη *ζωντανή* εργασία υπέρ της πρώτης. Η εξέλιξη αυτή έχει άμεσες επιπτώσεις στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου και στη διεξαγωγή της πάλης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Επισημαίνεται σχετικά ότι *η συσσώρευση αποτελεί μια διαδικασία η οποία διακόπτεται από κρίσεις,* μερικές φορές δομικές, οι οποίες, στην περίπτωση αυτή, παρέχουν τη δυνατότητα μετατροπής της ταξικής πάλης σε αγώνα για τη μετάβαση σε άλλη κοινωνικοοικονομική οργάνωση.

Σχετικά με τη σχέση που υφίσταται ανάμεσα στη δομική κρίση και τη δυνατότητα πραγματοποίησης της κοινωνικής αλλαγής ο Ανρί Λεφέβρ (Henri Lefebvre) τονίζει ότι: « Ο καπιταλισμός έχει τη δυναμική του, που αν δεν αναπαραχθεί, ο ίδιος εξαφανίζεται. Σε τι συνίσταται η εσωτερική κίνηση αυτού του τρόπου παραγωγής; Στο ό,τι πραγματοποιείται μέσα από μετασχηματισμούς που κι αυτοί προκλήθηκαν από τις αντιφάσεις του. Για να διατηρηθεί ο τρόπος παραγωγής, για να αναπαραχθούν οι σχέσεις παραγωγής, καθώς και οι θεσμοί με τους οποίους λειτουργεί η κοινωνία που στηρίζεται σ'αυτές τις σχέσεις, πρέπει να συνεχιστεί η συσσώρευση του κεφαλαίου, η παρακράτηση δηλαδή της υπεραξίας, επομένως ο εγγενής στον καπιταλισμό αγώνας κατά της τάσης για μείωση του μέσου ποσοστού κέρδους (...). Με δυο λόγια, υπάρχουν για τον Μαρξ, ευνοϊκές στιγμές βαθιάς κρίσης, άρα στιγμές κοινωνικής αλλαγής και εφικτής επανάστασης. Αλλά η επανάσταση (προλεταριακή, σοσιαλιστική, κομμουνιστική) δεν είναι παρά μία από τις δυνατότητες. Μια άλλη δυνατότητα είναι,

[5] Βλ. Ηλίας Νικολόπουλος, Σταυριανή Σπυριούνη, *Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις. Οικονομία και θεσμοί την εποχή της παγκοσμιοποίησης,* εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008, σ.119-138.

αντίθετα, η «πρόοδος» μέσα στο πλαίσιο του ήδη υπάρχοντος τρόπου παραγωγής (…). Υπάρχουν και άλλες δυνατότητες: η αποσύνθεση, η εξάρθρωση (κάποιας χώρας, κάποιου κράτους), ο πόλεμος-ή ακόμη η άγρια καταπίεση»[6].

Επομένως, το κρίσιμο ζήτημα που προβάλλει είναι ο εντοπισμός του τι ακριβώς συμβαίνει στο σκληρό πυρήνα του κεφαλαιοκρατικού συστήματος[7], δηλαδή στην παραγωγή υπεραξίας, ιδιαίτερα στις εξελιγμένες κεφαλαιοκρατικά χώρες και περιοχές (Η.Π.Α., Ε.Ε., Ιαπωνία) στις οποίες η κρίση έχει προσλάβει γενικευμένο δομικό χαρακτήρα.

Σε σχέση με το κρίσιμο ζήτημα της παραγωγής και της απόσπασης υπεραξίας και των επιπτώσεων που έχει στη συσσώρευση του κεφαλαίου στον εξελιγμένο, ειδικότερα, κεφαλαιοκρατικό κόσμο είναι χρήσιμο να παραθέσουμε ορισμένα σημεία από κύριο άρθρο της εφημερίδας *Le Monde*[8]. Στο άρθρο αυτό, που έχει ως τίτλο «Το μοιραίο σφάλμα της αποβιομηχάνισης», αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Ήταν στις αρχές της δεκαετίας του ’80- όχι και τόσο μακριά που στην Ουάσιγκτον ο Ρόναλντ Ρίγκαν και το Λονδίνο η Μάργκαρετ Θάτσερ μας έδιναν μαθήματα οικονομίας. Ο τίτλος των μαθημάτων ήταν: οι νέοι δρόμοι του νεοφιλελευθερισμού, ή πως υποβαθμίζεται η βιομηχανία. Το μέλλον-μας έλεγαν-ανήκε πια στις υπηρεσίες και την υψηλή τεχνολογία. (…). Καθώς οι δύο αρχιερείς του φιλελεύθερου προτύπου δίδασκαν το δόγμα των ελεύθερων εμπορικών συναλλαγών, ένας νέος γεωοικονομικός χάρτης ξεδιπλωνόταν. Ένας σημαντικός αριθμός βιομηχανιών του Βορρά μεταφέρθηκε στο Νότο. Περισσότερο από άλλες περιοχές επωφελήθηκε η Ασία (…). Ωστόσο, ο Βορράς προχωρούσε στο δρόμο της αποβιομηχάνισης».

Ποια ήταν, όμως, η βαθύτερη αιτία άσκησης αυτής της πολιτικής; Αυτή η βαθύτερη αιτία πρέπει να αναζητηθεί στην προσπάθεια του κεφαλαίου να αντισταθμίζει τις συνέπειες της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Όπως γίνεται γενικότερα αποδεκτό[9] στη δεκαετία του 1970 σημειώθηκε σημαντική πτώση του ποσοστού κέρδους. Πτώση, η οποία οδήγησε σε μεγάλη επιβράδυνση της συσσώρευσης. Η μεγάλη πτώση της κερδοφορίας του κεφαλαίου είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη από την κυρίαρχη τάξη, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, του φορντικού-κεϊνσιανού καθεστώτος συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου, που είχε εξαντλήσει τη δυναμική του, και τη διαμόρφωση κατά των εργαζομένων μιας επιθετικής στρατηγικής και πολιτικής, οι οποίες αποτελούν θεμελιακό στοιχείο του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος συσσώρευσης του κεφαλαίου και διανομής του πλούτου.

Δεν πρέπει, άλλωστε, να διαφεύγει της προσοχής μας ότι ο καπιταλισμός δεν είναι απλά ένα φαινόμενο που περιορίζεται στην οικονομική σφαίρα αλλά ένας τρόπος παραγωγής ο οποίος περιλαμβάνει ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων και θεσμών στο

---

[6] Βλ. Ανρί Λεφεβρ, *Μια σκέψη που έγινε κόσμος,* εκδόσεις Κένταυρος, Αθήνα, 1987, σ.197-198 και 200-201.

[7] Βλ. επίσης Lucien Sève, “Fin du communisme?”, στο *Fin du communisme?Actualité du marxisme,* Actuel Marx confrontation, εκδόσεις P.U.F., Paris, 1991, p. 140, όπου τονίζει ότι η μαρξιστική μεθοδολογία συνίσταται στο να αναλύουμε πρωταρχικά και σε βάθος τις ουσιώδεις αντιθέσεις του κεφαλαιοκρατικού συστήματος και ιδιαίτερα αυτές που συνδέονται και χαρακτηρίζουν τόσο την εξέλιξη της παραγωγικότητας, η οποία συνθλίβει τη ζωντανή εργασία κάτω από το βάρος της συσσώρευσης της νεκρής εργασίας όσο και τη ρύθμιση του ποσοστού κέρδους που συμπιέζεται από το αυξανόμενο βάρος της χρηματιστικής αποδοτικότητας.

[8] Βλ. Εφημερίδα *Le Monde,* 5 Νοεμβρίου 2011, σ.1. Το άρθρο αυτό αναδημοσιεύτηκε από την εφημερίδα *Η Εποχή* στις 13 Νοεμβρίου 2011, σ.31.

[9] Βλ. Χρήστος Λάσκος, Ευκλείδης Τσακαλώτος, *Χωρίς επιστροφή,* εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα, 2011, σ.48.

πλαίσιο του οποίου αντιτίθενται κοινωνικές τάξεις. Στη βάση αυτή πρέπει να προσεγγίζεται το ζήτημα των επιπτώσεων που έχει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση κάτω από την ηγεμονία του χρηματιστικού κεφαλαίου στην ταξική διάρθρωση και στους ταξικούς ανταγωνισμούς που σημειώνονται στο εσωτερικό των εθνικών και περιφερειακών κοινωνικών σχηματισμών. Έτσι, στους κόλπους των κυρίαρχων τάξεων σημειώνονται ανακατατάξεις λόγω της ενίσχυσης της θέσης της χρηματιστικής και χρηματοπιστωτικής ολιγαρχίας η οποία έχει διεθνή υπόσταση, ενώ στους κόλπους των εργαζομένων έχουμε ανακατατάξεις και μεταβολές στη σύνθεση του προλεταριάτου και την ενίσχυση των εργαζομένων, κυρίως, στον τομέα των υπηρεσιών, με έντονη πλέον την παρουσία των μεταναστών. Ταυτόχρονα, η θέση των ενδιάμεσων κοινωνικών στρωμάτων αποδυναμώνεται με αποτέλεσμα να εκπίπτουν κοινωνικά. Συνεπώς, το ζήτημα της κοινωνικής κινητικότητας τίθεται με νέο τρόπο στο πλαίσιο της πραγματοποιούμενης παγκοσμιοποίησης της παραγωγής σε συνθήκες κυριαρχίας του χρηματιστικού και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου με κύριο χαρακτηριστικό την περιθωριοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού.

Στον πυρήνα των μεγάλων αυτών αλλαγών που γνωρίζει το κεφαλαιοκρατικό σύστημα βρίσκεται η διεθνοποίηση της παραγωγής σε συνθήκες κυριαρχίας του χρηματιστικού και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Κεντρικό ρόλο στη διαδικασία αυτή παίζουν οι μεγάλες επιχειρήσεις που η εμβέλεια τους υπερβαίνει το πλαίσιο της εθνικής αγοράς. Από τις μεγάλες αυτές επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν τον κυριότερο «μηχανισμό μεγιστοποίησης του κέρδους και συσσώρευσης του κεφαλαίου»[10], δύο τύποι τους επιδρούν καθοριστικά στη διαδικασία παγκοσμιοποίησης της οικονομίας: οι επιχειρήσεις που επικεντρώνουν τη δραστηριότητά τους στον τομέα της παραγωγής και οι επιχειρήσεις που επικεντρώνουν τη δραστηριότητά τους στο χρηματιστικό και χρηματοπιστωτικό τομέα.

Οι μεγάλες επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να αντισταθμίζουν την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους διεθνοποιούν την παραγωγή τους προβαίνοντας ταυτόχρονα σε αναδιαρθρώσεις μεγάλης κλίμακας με άξονα τις εξαγορές και συγχωνεύσεις. Στη διαδικασία παγκοσμιοποίησης της οικονομίας σε νεοφιλελεύθερη βάση, εκτός από τους Διεθνείς Οικονομικούς Οργανισμούς, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα ίδια τα εθνικά κράτη ή και οι ενώσεις τους (λ.χ. Ε.Ε.), ώστε ο χώρος τους να γίνεται ανταγωνιστικός και ανοιχτός στις πραγματοποιούμενες διεθνώς αλλαγές[11].

Στο πλαίσιο αυτό το εθνικό κράτος, εκτός από τις κυρίαρχες επιλογές του ως μηχανισμός έκφρασης και διασφάλισης των συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης, βρίσκεται, επίσης, αντιμέτωπο με τον ανταγωνισμό, τις στρατηγικές και τις πολιτικές των φορέων που εμπλέκονται στην παγκοσμιοποιητική διαδικασία, όπως των πολυεθνικών επιχειρήσεων, των διεθνών οικονομικών οργανισμών, των διεθνών μη κυβερνητικών οργανώσεων και των εναλλακτικών κινημάτων κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, με αποτέλεσμα να δέχεται την πίεση και τους περιορισμούς που προκύπτουν από τη δράση τους. Δηλαδή το κράτος εκφράζει τα

[10] Βλ. Paul Baran, Paul Sweezy, *Le capitalisme monopoliste*, εκδόσεις Fr.Maspero, Paris, 1970, p. 57 και 59.

[11] Βλ. Ηλίας Νικλόπουλος, «Κρίση και κοινωνικός μετασχηματισμός», π. *Τετράδια*, τχ. 61 (Χειμώνας-Άνοιξη 2012), Αθήνα, σ.48-49.

συμφέροντα της άρχουσας τάξης, αφενός, όπως αυτά διαμορφώνονται από τον ηγεμονικό της πυρήνα, σήμερα από τη χρηματιστική και χρηματοπιστωτική ολιγαρχία και, αφετέρου, από τη σχέση αυτών των συμφερόντων με τα αντίστοιχα των κυριαρχούμενων τάξεων όπως αυτή διαμορφώνεται από την ταξική πάλη και τους συσχετισμούς δύναμης που προκύπτουν από αυτή.

Έτσι, το εθνικό κράτος, κατά βάση, δεν θέλει ή δεν μπορεί να ελέγχει, όπως στο παρελθόν, τις κινήσεις του κεφαλαίου, ιδιαίτερα του πολυεθνικού, και να διαμορφώνει ή να επηρεάζει τις βασικές οικονομικές ισορροπίες στο πλαίσιο της εθνικής οικονομίας. Η ενίσχυση, όμως, της θέσης των πολυεθνικών επιχειρήσεων δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τα εθνικά κράτη χάνουν ή θα χάσουν στο εγγύς μέλλον κάθε έλεγχο και κυριαρχία πάνω στην εθνική οικονομία τους και στον εθνικό τους χώρο. Τα εθνικά κράτη, όπως αναφέραμε, με τις πολιτικές τους και τα μέτρα που εφαρμόζουν, επιδιώκουν να καταστήσουν τον οικονομικό τους χώρο ελκυστικό, ιδιαίτερα, στις άμεσες ξένες επενδύσεις, καθιστάμενα με τον τρόπο αυτόν ενεργοί παράγοντες της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης της οικονομίας διευκολύνοντας ή εξυπηρετώντας τους στόχους και τη δράση των πολυεθνικών επιχειρήσεων[12].

Σήμερα, όμως, η παγκόσμια οικονομία και κοινωνία κυριαρχείται από το χρηματιστικό κεφάλαιο. Δηλαδή, από ένα κεφάλαιο το οποίο έχει εισοδηματικό και παρασιτικό χαρακτήρα του οποίου η λειτουργία και ο τρόπος αναπαραγωγής καθορίζεται από τη χρηματιστική αποδοτικότητα. Το χρηματιστικό αυτό κεφάλαιο, όπως προαναφέραμε, τροφοδοτείται από την υπεραξία που δημιουργείται στη σφαίρα της παραγωγής. Η δύναμη που αποκτήθηκε από το χρηματιστικό κεφάλαιο επιδρά και συχνά καθορίζει τις επιλογές και τις ενέργειες του βιομηχανικού κεφαλαίου. Οι βιομηχανικοί όμιλοι ερχόμενοι αντιμέτωποι με την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους και την αποδυναμωνόμενη ζήτηση ανταπαντούν επιταχύνοντας τις διαδικασίες συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης. Ταυτόχρονα, διαπιστώνοντας ότι οι χρηματιστικές τοποθετήσεις είναι πιο αποδοτικές σε σχέση με τις βιομηχανικές επιταχύνουν τη χρηματιστικοποίησή τους επεκτείνοντας τη δραστηριότητά τους και στο χρηματιστικό τομέα.

Ειδικότερα, πρέπει να επισημανθεί ότι η πολυεθνικοποίηση και διεθνοποίηση των επιχειρήσεων προξένησε την άρση όλων των εμποδίων και περιορισμών που υπήρχαν σχετικά με τη διακίνηση των κεφαλαίων ώστε να εξασφαλίζονται απρόσκοπτα τα απαιτούμενα κεφάλαια για την πραγματοποίηση μεγάλης κλίμακας άμεσων ξένων, ή διεθνών, επενδύσεων. Έτσι, ο ρόλος των διεθνών επενδύσεων και της χρηματοδότησής τους υπήρξε και είναι καθοριστικός σε ό,τι αφορά την αναδιάρθρωση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και των προεκτάσεων και των επιπτώσεων της στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν μια χωρίς προηγούμενο ενίσχυση του χρηματιστικού και χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, το οποίο με τη δυνατότητά που έχει να μετακινείται εύκολα μπορεί να κερδοσκοπεί ιδιοποιούμενο μέσα από τους μηχανισμούς και τις πρακτικές που χρησιμοποιεί όλο και μεγαλύτερο μέρος του υπερπροϊόντος που δημιουργείται στη σφαίρα της παραγωγής[13].

[12] Βλ. Ηλίας Νικολόπουλος, Σταυριανή Σπυριούνη, *Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις. Οικονομία και θεσμοί την εποχή της παγκοσμιοποίησης,* εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2008, σ.59-62 και 575-587.

[13] Βλ. επίσης Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος, Γιάννης Μηλιός, Σπύρος Λαπατσιώρας, «Χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο: παραγωγικό ή "παρασιτικό;"», π. *Θέσεις*, τχ.123 (Απρίλιος-Ιούνιος 2013), Αθήνα, σ.15-39, όπου υποστηρίζεται, σ.34, ότι «η χρηματοπιστωτική διαμεσολάβηση είναι σίγουρα μια «παραγωγική»

Έτσι, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και των γεωοικονομικών ανακατατάξεων που προκαλεί βρισκόμαστε μάρτυρες ενός οξύτατου ανταγωνισμού ανάμεσα στα διάφορα τμήματα του κεφαλαίου με ανυπολόγιστες συνέπειες για τον κόσμο της εργασίας σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, ο οποίος γίνεται αντικείμενο μιας πρωτοφανούς εκμετάλλευσης στην προσπάθεια των δυνάμεων του κεφαλαίου να υπερβούν τη δομική κρίση του συστήματος.

Συνεπώς, μια προοδευτική έξοδος από τη σημερινή δομική κρίση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος διέρχεται αναγκαστικά μέσα από τη ριζική αμφισβήτηση και ανατροπή του. Το διακύβευμα είναι πλέον κοινωνικοπολιτικό, και όχι μόνον οικονομικό, λόγω της μετατροπής της αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας σε ανοικτό κοινωνικό πόλεμο. Δηλαδή, σε ένα ταξικό πόλεμο που καθιστά τις εξελιγμένες κεφαλαιοκρατικά χώρες, και ιδιαίτερα του ευρωπαϊκού Νότου, στον πιο αδύνατο κρίκο του συστήματος από τον οποίο μπορεί και πρέπει να ξεκινήσει η διαδικασία της κοινωνικής ανατροπής[14] του, ως διαδικασία μετάβασης σε εναλλακτικούς τρόπους οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας με σοσιαλιστικό προσανατολισμό[15].

Προϋπόθεση για να γίνουν πράξη τα προηγούμενα αποτελεί η ύπαρξη *κινηματικών διαδικασιών* κοινωνικής χειραφέτησης που θα δημιουργούν ρωγμές και ρήξεις στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο του κυρίαρχου συστήματος. Στόχος της κινηματικής αυτής διαδικασίας πρέπει να είναι η υπέρβαση, αφενός, του αποχωρισμού των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής και, αφετέρου, ο αποχωρισμός των πολιτών από τη διακυβέρνηση. Ο διπλός αυτός αποχωρισμός, στον οποίο βασίζεται η κυριαρχία και η εκμετάλλευση της άρχουσας τάξης, δεν μπορεί να αρθεί παρά μόνο με την *καθιέρωση μορφών άμεσης δημοκρατίας και αυτοδιαχείρισης*. Οι μορφές αυτές στο μέτρο και το βαθμό που θα αναπτύσσονται εξασφαλίζουν τις προϋποθέσεις της κοινωνικής ιδιοποίησης από τους ίδιους τους άμεσους παραγωγούς του δημιουργούμενου πλούτου και της άσκησης της πολιτικής εξουσίας από τους ίδιους τους πολίτες[16].

καπιταλιστική δραστηριότητα: *εκμεταλλεύεται εργασία και παράγει υπεραξία σύμφωνα με τις καθιερωμένες καπιταλιστικές συνθήκες.* Αυτή η αντίληψη έχει μια σειρά από σημαντικά αποτελέσματα για την κατανόηση της χρηματοπιστωτικής σφαίρας».

[14] Βλ. Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, «Κρίση, αλληλέγγυα οικονομία και κοινωνική χειραφέτηση», π.*Θέσεις,* τχ. 123 (Απρίλιος-Ιούνιος 2013), Αθήνα, σ.57-71.

[15] Βλ. αναλυτικότερα Ηλίας Νικολόπουλος, Σταυριανή Σπυριούνη, *Οικονομική της Διοίκησης. Η οικονομική ορθολογικότητα και τα όρια της νεοκλασικής θεωρίας,* εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2006, σ.75-86.

[16] Ο Λένιν στο *Κράτος και επανάσταση* υποστηρίζει, όπως και ο Μαρξ, ότι ο σοσιαλισμός ως διαδικασία μετάβασης στην αταξική κοινωνία έχει ως βασική της προϋπόθεση το μαρασμό του Κράτους. Έτσι, κατά τη μεταβατική φάση το κρατικό μόρφωμα με την εισαγωγή θεσμών άμεσης δημοκρατίας συνιστά Κράτος και, ταυτόχρονα, μη-Κράτος. Είναι άλλωστε γνωστό ότι τον Λένιν, όπως και τον Μαρξ, τον απασχολούσε, μέχρι το θάνατό του, το ζήτημα της γραφειοκρατίας. Είναι αυτονόητο ότι η διαδικασία μαρασμού του Κράτους δεν συνεπάγεται την εξαφάνιση των δημόσιων θεσμών, φορέων και οργανισμών οι οποίοι καλύπτουν *κοινές* κοινωνικές ανάγκες. Αντίθετα, η ύπαρξη και λειτουργία τους, με την προϋπόθεση ότι υπάρχει *πραγματικός* κοινωνικός έλεγχος, διευκολύνει και ενισχύει την ανάπτυξη από τους άμεσους παραγωγούς αυτοδιαχειριστικών, συνεταιριστικών και αμεσοδημοκρατικών, γενικότερα, μορφών. Από κάθε άποψη, πάντως, πρέπει να μη διαφεύγει από την προσοχή μας ότι η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής δεν αρκεί εάν δεν συνοδεύεται ταυτόχρονα και από την κοινωνικοποίηση των μέσων και των φορέων λήψης πολιτικών αποφάσεων. Οι εξελίξεις στις κοινωνίες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» μας έδειξαν ότι η απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών πραγματοποιείται και στην περίπτωση της μονοπώλησης της εξουσίας από ένα στρώμα γραφειοκρατών η οποία τους δίνει τη δυνατότητα να ελέγχουν τα μέσα παραγωγής και το παραγόμενο υπερπροϊόν ή πλεόνασμα δια μέσου του κρατικού και κομματικού μηχανισμού.

Οι θεωρητικές επεξεργασίες και η πρακτική εμπειρία από την παρισινή κομμούνα, τα σοβιέτ στη Ρωσία, τα εργατικά συμβούλια στην Ευρώπη, τις ελευθεριακές κολλεκτίβες στην Καταλωνία, τις επιτροπές της ουγγρικής εξέγερσης, την πολιτιστική επανάσταση στην Κίνα, τις κινηματικές μορφές αλληλέγγυας οικονομίας στη Λατινική Αμερική, κ.ά., είναι πολύτιμες από πολλές απόψεις.

Για να μπορεί, όμως, να γίνεται πράξη το χειραφετητικό πρόταγμα οι αυτοδιαχειριστικές και αμεσοδημοκρατικές μορφές και πρωτοβουλίες θα πρέπει να εξασφαλίζουν τόσο το ριζικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, δηλαδή των δομών της, των συμπεριφορών της, των νοοτροπιών της και των αναπαραστάσεών της, όσο και την κινηματική λειτουργία της κοινωνίας έτσι, ώστε, να παρεμποδίζονται οι διαδικασίες και οι απόπειρες που αποβλέπουν στη διατήρηση, την ανανέωση ή την επανάληψη ιεραρχικών σχέσεων εξουσίας, γραφειοκρατικοποίησης και αποστέρησης της πληροφόρησης και της ουσιαστικής γνώσης από τους πολίτες.

Τα σύγχρονα κινήματα των πολιτών και της νεολαίας που αναπτύσσονται τελευταία[17] αποτελούν την καλύτερη εγγύηση ότι οι κοινωνίες μπορούν να ενεργοποιούνται ανατρεπτικά και να προσανατολίζουν τη δράση τους σε χειραφετητική κατεύθυνση.

Στο σημείο αυτό επιβάλλεται να επισημανθεί ότι η χώρα μας εδώ και πέντε χρόνια βρίσκεται στο μάτι του κυκλώνα της διεθνούς και ευρωπαϊκής κρίσης με αποτέλεσμα να αποτελεί τον αδύνατο κρίκο του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Η δομική αυτή κρίση στην οποία έχει περιέλθει η χώρα μας δίνει τη δυνατότητα ανατροπής της κυρίαρχης τάξης και του ηγεμονικού της πυρήνα που δεν είναι άλλος από τη χρηματιστική και χρηματοπιστωτική ολιγαρχία. Μία ολιγαρχία η οποία αδιαφορεί τελείως για τα στοιχειώδη συμφέροντα και τις ανάγκες της χώρας και των εργαζόμενων, των συνταξιούχων, της νεολαίας και των ενδιάμεσων κοινωνικών στρωμάτων.

Το κυρίαρχο σύστημα στη χώρα μας αδυνατώντας να αναπαραχθεί οδηγεί, με τα μνημονιακά μέτρα και τις μνημονιακές πολιτικές, την κοινωνία σε γενικευμένη κρίση και αποσύνθεση. Η δομική αυτή κρίση αντιμετωπίζεται από τις κυρίαρχες δυνάμεις σαν μια κρίση συμβατική. Ο συμβατικός αυτός τρόπος αντιμετώπισης της κρίσης δεν κάνει τίποτε άλλο από το να την αναπαράγει σε διευρυνόμενη κλίμακα. Για να ξεπεραστεί η κρίση, εξ αιτίας των επιλογών της άρχουσας τάξης και της πολιτικής της εκπροσώπησης οι οποίες οδήγησαν σε καταστροφή τον παραγωγικό ιστό της και μετέτρεψαν το κράτος σε μηχανισμό εξυπηρέτησης ιδιαίτερων συμφερόντων, απαιτούνται μέτρα τα οποία υπερβαίνουν τη λογική του κυρίαρχου συστήματος.

Τα μέτρα αυτά για να οδηγούν σε ουσιαστικό αποτέλεσμα πρέπει να στηρίζονται σε δύο πυλώνες: τον κοινωνικό ή αλληλέγγυο και το δημόσιο. Πρόκειται για δύο τομείς-κλειδιά για την ανασυγκρότηση της οικονομίας και της κοινωνίας μας.

Ο κοινωνικός ή αλληλέγγυος τομέας μπορεί να αποτελέσει τον ηγεμονικό τομέα στη διαδικασία αυτή διότι από τη φύση του είναι σε θέση να ενεργοποιεί τους άμεσους παραγωγούς-πολίτες σε πρωτοβουλιακή βάση επειδή θεμελιώνεται σε

[17] Ο Ταρίκ Αλί σε συνέντευξή του αναφέρει, ορθά, ότι: «Έχουμε την εμφάνιση μιας νέας γενιάς που βλέπει πέρα από τα ψέματα του νεοφιλελευθερισμού και την ιδιωτικοποίηση της καπιταλιστικής απληστίας. Που ανατρέπει και αμφισβητεί όλα τα δεδομένα, που κοιτάζει παραπέρα, και για την οποία ο Μαρξ έγινε ξαφνικά δημοφιλής, επειδή είναι το πρόσωπο που ανέλυσε καλύτερα από όλους τον καπιταλισμό». Βλ. εφημερίδα *Η εποχή,* 13 Νοεμβρίου 2011, σ.15.

αυτοδιαχειριστικές, συνεταιριστικές, συνεργατικές και γενικότερα σε αλληλέγγυες μορφές οργάνωσης της οικονομίας και της κοινωνίας. Πρόκειται για μορφές οικονομικής και κοινωνικής δράσης οι οποίες εστιάζονται στη συλλογική παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών και στην εφαρμογή των αρχών της άμεσης δημοκρατίας σε όλα τα επίπεδα λήψης των αποφάσεων. Το συλλογικό συμφέρον, οι κοινωνικές ανάγκες, το κοινωνικό όφελος, το κοινωνικό κόστος, η δημοκρατική διοίκηση κ.ά. αποτελούν βασικά στοιχεία της αλληλέγγυας οικονομίας, η οποία μπορεί και πρέπει να αποτελέσει την αφετηρία και τη βάση υπέρβασης της σημερινής δομικής κρίσης του συστήματος.

Οι αξιόλογες παραγωγικές δυνάμεις που διαθέτει η χώρα μας, και οι οποίες απειλούνται με καθολική καταστροφή, μπορούν άμεσα να ενεργοποιηθούν και να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο πρωτοβουλιών αλληλέγγυου χαρακτήρα οι οποίες είναι σε θέση να καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα δραστηριοτήτων το οποίο περιλαμβάνει την εκπαίδευση, την παραγωγή, το εμπόριο, την αποταμίευση, την κοινωνική ασφάλιση, την υγεία, τον πολιτισμό κ.ά.

Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι οι αλληλέγγυες αυτές πρωτοβουλίες και δραστηριότητες εντάσσονται σε διαδικασίες κοινωνικής μεταβολής οι οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για να ανοίξει ο δρόμος για τη μετάβαση σε μια εναλλακτική οργάνωση της οικονομίας και της κοινωνίας.

Οι αλληλέγγυες αυτές μορφές για να μπορούν να εκπληρώνουν τον εναλλακτικό τους ρόλο, και να μην αναπαράγουν τις κυρίαρχες σχέσεις και θεσμούς, πρέπει να ανταποκρίνονται στα ακόλουθα κριτήρια: Ελευθερία αποδοχής και προσχώρησης· απαγόρευση ατομικού πλουτισμού και κάθε είδους ατομικής ιδιοποίησης του επιτυγχανόμενου πλεονάσματος· δημοκρατική διοίκηση με τη συμμετοχή των μελών τους με βάση την αρχή μία ψήφος ανά άτομο· κοινωνική χρησιμότητα των επιδιωκόμενων στόχων· ανεξαρτησία και αυτονομία από κάθε είδους εξουσιαστικά κέντρα· προτεραιότητα στην κάλυψη των κοινωνικών αναγκών και όχι στη συσσώρευση· αποδέσμευση από τις εμπορευματικές λογικές, σχέσεις και κατηγορίες.

Προϋπόθεση για να γίνονται πράξη τα προηγούμενα αποτελεί η ύπαρξη και ανάπτυξη κινηματικών διαδικασιών. Στόχος των κινηματικών αυτών διαδικασιών πρέπει να είναι η υπέρβαση του χωρισμού τόσο των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής όσο και των πολιτών από τη διακυβέρνηση των κοινών. Επομένως, για να προχωράει η διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού η έμφαση πρέπει να δίνεται στις αυτοδιαχειριστικές και αμεσοδημοκρατικές μορφές οργάνωσης της οικονομίας και τη κοινωνίας.

Για να μπορεί, όμως, οι κοινωνικός τομέας να εκπληρώνει το ρόλο του είναι απαραίτητο να συναρθρώνεται και να συνεπικουρείται από ένα ανασυγκροτημένο, αναδιαρθρωμένο, ορθολογικό και δημοκρατικά οργανωμένο δημόσιο τομέα, ο οποίος θα είναι προσανατολισμένος αποκλειστικά στην εξυπηρέτηση των κοινωνικών αναγκών. Για το λόγο αυτό ο δημόσιος τομέας πρέπει να περιλαμβάνει τις τράπεζες, τις δημόσιες επιχειρήσεις όπως και τους οργανισμούς κοινής ωφέλειας.

Ο δημόσιος τομέας με την επενδυτική και χρηματοδοτική του πολιτική και δραστηριότητα, σε στενή σύνδεση με τον κοινωνικό τομέα, μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία μιας βαθειάς τομής στη διαδικασία της παραγωγικής ανασυγκρότησης και του κοινωνικού μετασχηματισμού. Για να γίνει δυνατή η αντιμετώπιση της δομικής κρίσης και η αντιστροφή της σημερινής καταστροφικής πορείας της οικονομίας απαιτείται η

δημιουργία επενδυτικής σωρευτικής δυναμικής, διαφορετικά τα αδιέξοδα θα παραμένουν και η κρίση θα συνεχίζεται, εφόσον οι παρεμβάσεις θα περιορίζονται σε μικρής εμβέλειας μέτρα και θα έχουν οριακό χαρακτήρα.

Ειδική σημασία, κρίσιμη από πολλές απόψεις, έχει η χρηματοδότηση των αλληλέγγυων οικονομικών μονάδων και δικτύων από τις δημόσιες τράπεζες ή τις δημόσιες τράπεζες ειδικού σκοπού με κοινωνικοοικονομικά κριτήρια.

Για να εξασφαλίζεται ο κοινωνικός ρόλος και προσανατολισμός του δημόσιου τομέα επιβάλλεται να καθιερωθεί θεσμικά ο ουσιαστικός έλεγχος των εργαζόμενων και των χρηστών των παρεχόμενων αγαθών και υπηρεσιών. Να καθιερωθεί, δηλαδή, ο εργατικός και κοινωνικός έλεγχος.

Ταυτόχρονα, ο κοινωνικός και ο δημόσιος τομέας πρέπει να συντονίζονται στη βάση ενός αποκεντρωμένου δημοκρατικού κοινωνικού σχεδιασμού-προγραμματισμού αξιοποιώντας με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο τους πόρους για την καλύτερη δυνατή ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών.

Ο κοινωνικός και ο δημόσιος τομέας της οικονομίας έχουν να αντιμετωπίσουν, όμως, την υφιστάμενη κυριαρχία των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής. Ο ιδιωτικός τομέας της οικονομίας στη χώρα μας είναι αντιφατικά συγκροτημένος διότι περιλαμβάνει, από τη μία, ισχυρές μονοπωλιακές και ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις με πολυεθνικά, συχνά, χαρακτηριστικά και, από την άλλη, έναν ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

Ιδιαίτερα γνωρίσματα μεγάλου τμήματος των ιδιωτικών επιχειρήσεων είναι οι παραοικονομικές δραστηριότητες, η φοροδιαφυγή, οι υπερτιμολογήσεις και υποτιμολογήσεις, η ανορθολογική χρηματοδότηση και λειτουργία και η διαπλοκή των μεγάλων επιχειρήσεων με την πολιτική ελίτ και το κράτος. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ενώ οι τιμές πετρελαίου υποχωρούν σημαντικά διεθνώς, στη χώρα μας, λόγω της καρτελοποίησης της αγοράς πετρελαίου, παραμένουν υψηλές.

Ο έλεγχος της οικονομικής δύναμης των μεγάλων επιχειρήσεων απαιτεί μια αναδιαρθρωμένη, ορθολογική, δημοκρατική και αποτελεσματική δημόσια διοίκηση που με κατάλληλες παρεμβάσεις, όργανα και ελέγχους θα περιορίζει τη μονοπωλιακή τους δύναμη. Συνεπώς, η ανάγκη βαθειάς τομής στη δομή και τη λειτουργία του κράτους, και από την πλευρά αυτή, αναδεικνύεται σε κεντρικό ζήτημα για το εγχείρημα της κοινωνικής ανατροπής, η οποία απαιτεί την εισαγωγή θεσμών και διαδικασιών άμεσης δημοκρατίας.

Σημαντικό ρόλο στην παραγωγική ανασυγκρότηση και την ανάπτυξη της οικονομίας μας μπορούν να διαδραματίσουν οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Ιδιαίτερη μέριμνα πρέπει να λαμβάνεται για όσες μικρομεσαίες επιχειρήσεις καλύπτουν άμεσες κοινωνικές ανάγκες και για όσες είναι δυναμικές και παραγωγικά καινοτόμες. Η χρηματοδότηση των μικρομεσαίων αυτών επιχειρήσεων από τις δημόσιες τράπεζες ή τις δημόσιες τράπεζες ειδικού σκοπού μπορεί να γίνεται με συνδυασμό ιδιωτικοοικονομικών και κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων όταν αυτές δέχονται να δημιουργούν ή να συμμετέχουν σε συνεργατικά σχήματα και να ενισχύουν την απασχόληση.

Από πολλές απόψεις είναι σημαντικό για την αποδοτική, από κοινωνική άποψη, λειτουργία του ιδιωτικού τομέα ή ανασύσταση, ανάπτυξη και ανεξαρτησία, από την εργοδοσία, του επιχειρησιακού συνδικαλισμού.

Πάντως, σε περίπτωση που μία ιδιωτική επιχείρηση παύει να λειτουργεί αυτή θα εντάσσεται στον κοινωνικό τομέα με αυτοδιαχειριστική μορφή εφόσον η συνέχισή της θα θεωρείται, με κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, απαραίτητη.

Από τα προηγούμενα προκύπτει ότι η αντιφατικά συγκροτημένη οικονομική και κοινωνική δομή της χώρας μας στη διαδικασία της παραγωγικής ανασυγκρότησης και του κοινωνικού μετασχηματισμού θα προκαλεί αντιθέσεις και ανταγωνισμούς ανάμεσα στις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής και στις εναλλακτικές, με σοσιαλιστικό προσανατολισμό, σχέσεις παραγωγής[18]. Άλλωστε, δεν πρέπει να διαφεύγει από την προσοχή μας ότι οι μετασχηματισμοί των σχέσεων παραγωγής αποτελούν το πλαίσιο στο εσωτερικό του οποίου αναπτύσσονται, ή δεν αναπτύσσονται, οι παραγωγικές δυνάμεις αποκτώντας, με τον τρόπο αυτό, ορισμένο χαρακτήρα και χαρακτηριστικά[19].

Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι μόνο σε μια τέτοια κατεύθυνση ρήξης και ανατροπής μπορεί να αντιμετωπιστεί η επιτελούμενη οικονομική και κοινωνική καταστροφή του εργαζόμενου λαού μας και να επιχειρηθεί, με την *καθιέρωση νέων σχέσεων παραγωγής και θεσμών*, η αξιοποίηση των παραγωγικών δυνατοτήτων της χώρας μας και ιδιαίτερα του αξιόλογου εργασιακού της δυναμικού.

[18] Ο Μαρξ στη *Γερμανική Ιδεολογία* (Éditions sociales, Paris, 1976, p.33, n.1) γράφει συγκεκριμένα ότι «ο κομμουνισμός δεν είναι για μας μια *κατάσταση πραγμάτων* που πρέπει να δημιουργηθεί, ούτε ένα *ιδεώδες* στο οποίο η πραγματικότητα οφείλει να προσαρμοστεί. Αποκαλούμε κομμουνισμό το *πραγματικό* κίνημα που καταργεί τη σημερινή κατάσταση πραγμάτων.»

[19] Βλ. διεξοδικότερα Ηλίας Νικολόπουλος, *Οικονομία, κοινωνία, εξουσία. Κριτική ανάλυση των ιδεολογικών αναπαραστάσεων,* εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2004, σ.20-27 και 29-37.